

Irodalomtörténeti bibliográfiánk folytatása.¹ Az MTA Irodalomtudományi Intézete által megindított, nagy és jelentős vállalkozás újabb állomásához érkezett. Előttünk fekszik a II. kötet, amely, három évvel az első után, KÓKAY György gondos szerkesztésében, az előzőnél is nagyobb terjedelemben látott napvilágot, és amely a felvilágosodástól (1772) a szabadságharc bukásáig (1849) terjedő időszak anyagát tartalmazza. Az egész vállalkozás előzményeiről, célkitűzéseiről és jellemzőiről már az I. kötet ismertetése során (MKsz 1974. 356.) megemlékeztünk. Így most mindjárt in medias res rátérhetünk arra, hogy a jelen II. kötet miként válaszol azokra az elvi kérdésekre, amelyeket elődjével kapcsolatban felvetettünk.

Az első ilyen kérdés az *időbeli elhatárolásé*, a periodizációé. A Bevezető külön kiemeli, hogy a kötet e vonatkozásban az irodalomtörténeti kézikönyv (III. 1965.) periodizációját vette alapul. Ez teljesen érthető. Historikusaink, igaz, rendszerint kissé másként periodizálnak, mivel a történeti fejlődés egészét veszik figyelembe: 1790, illetve néhányan 1795 körül vesznek fel egy fontosabb periódushatárt. Ez előtt pedig az 1760-as években (közelebbről: 1765 körül) egy olyan szakaszhatárt, amelytől a felvilágosult abszolutizmus időszaka számítható. A végén pedig 1848 tavaszán ismét egy olyan fontos periódus-határt, amelynél a polgári forradalom a feudalizmus hosszú évszázadait lezárja, és amely után Magyarország polgári kori története következik. A szabadságharc alapjában véve már a polgári Magyarország történetének első fejezetébe tartozik. Az eltérés itt nyilvánvalóan az irodalmi folyamat saját, speciális jelenségeiből adódik. Az elején abból, hogy irodalmi fejlődésünk valóban BESSENYEI fellépésével, 1772 körül lépett új periódusba. Vagyis akkor, midőn a felvilágosodás második hazai fő változata, a felvilágosult rendi tendencia kezdett kibontakozni, a maga eleinte főleg nemzeti nyelvi-irodalmi programjával. Irodalmi korszakhatárként 1772 mai tudásunk szerint és jobb érvek alapján is fenntartható, mint amilyenekkel egykor TOLDY próbálkozott. 1849 pedig mint záró időhatár egyebek közt alighanem abból adódott, hogy így PETŐFI pályája egységben kezelhető. Egyébként ugyanis, JÓKAI, KEMÉNY vagy mások esetében 1849 éppúgy megszakítást jelent, mint 1848, hiszen az ő pályájuk tovább folytatódik. Ismételjük azonban, hogy e kérdés általában vethető fel az irodalomtörténet periodizálásával kapcsolatban, és hogy érthető, sőt gyakorlatilag különösen indokolt, ha a jelen bibliográfia e téren a kézikönyv beosztását követi.

E téren, de mégsem teljesen. Az irodalomtörténeti kézikönyv ugyanis az 1772–1849 közötti időszakot több részre osztja. Ezek: *Irodalom és felvilágosodás (1772–1795)*; *A felvilágosodástól a romantikáig (1795–1825)*; *A romantika (1825–1841)*; *A romantikától a kritikai realizmusig és a népiességig (1841–1849)*. Ezek a belső határok részben nyilvánvalóan helyesek, részben pedig vitathatók. 1795 után valóban olyan világnézeti és politikai hullámvölgy következett, amelyben a felvilágosodásnak csak a feudális rendszert közvetlenül nem veszélyeztető momentumai, célkitűzései élhettek tovább. E hullámvölgy azonban nem 1825 körül ért véget, midőn a rendi, feudális ellenzék újra szóhoz jutott. A reformkor kezdetét nyilvánvalóan a nemesi liberális reformellenzék felbukkanásától, tehát az 1830-as évek küszöbétől kell számítanunk. Ettől függetlenül azonban azt a törekvést, hogy e nagyobb időszakon belül bizonyos belső tagolódás érvényesüljön, a kézikönyvben bizonyára helyesnek kell tartanunk. E téren viszont a bibliográfia nem követi a kézikönyvet, hanem együtt kezeli az egész, nagyobb időszakot. Pontosabban: csak bizonyos tematikai csoportokon belül, alárendelten tagolja időrend szerint a különböző jelenség-csoportokat.

¹ KÓKAY György: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772–1849*. Bp. 1975. Akadémiai Kiadó, 925. 1. (A magyar irodalomtörténet bibliográfiája. Szerk. VARGHA Kálmán, V. WINDISCH Éva. 2.)

E döntés nyilván azon a megfontoláson alapult, hogy így, együtt, az anyag jobban összefogható, az általánosabb információ könnyebben kezelhető, meg hogy a bibliográfia belső tagolásának nem mindenben kell az összefoglaló munkáét követnie. Mindebben van is sok igazság. S azt is hozzátehetjük, hogy a tájékozódás ezzel gyakorlatilag nem vált érdemben nehezebbé. Bizonyos fenntartásaink azonban mégis maradtak. Az egyik az, hogy egy valamivel tagoltabb időrendi struktúra esetleg jobban mutatná a fejlődés bizonyos tüneteinek változásait, bővülését, és egy-egy szakaszon belül együvé tartozását. A jelen kötetben viszont például az utópista szocialista eszmék hatása után kerül sor a prozódiai harcra 1781–1789 között, a nyelvi-irodalmi viták tematikai szakaszában, amely persze megint eljut egészen 1849-ig, mielőtt újra BESSENYEI körére, 1772-re ugrunk vissza az írói csoportosulások újabb témakörében. Másik aggodalmunk pedig az, hogy e tagolatlanság könnyen keltheti végig az emelkedés, a visszaeséstől mentes fejlődés illúzióját kezdettől végig a két határpont között. Annyival is inkább, mivel a *Bevezető* is a felvilágosodás, a reformkor és a forradalom ívét húzza meg. A valóságban, mint tudjuk, és mint a kötet gazdag anyagának számos részletéből is kiderül, a felvilágosodás és a reformkor között a feudális, rendi nacionalizmus közbeékelődő szakaszával kell számolnunk, azzal a világnézeti és politikai hullámvölgygel, amelyről fent már szó esett, és amely az irodalomban is erősen kifejezésre jutott. Ezt a mozgási görbét talán érdemes figyelembe venni az anyag csoportosításában is. De minek kellene ilyenmivel egy bibliográfiának törődnie? — kérdezhetnék egyesek. Azt hisszük azonban, hogy ezek a puszta technikai kérdéseknél megrekedve lebecsülnék azt a színvonalat, amelyet egy elvi igényességgel készült bibliográfiának képviselnie kell, amelyet a maga átgondoltságával a jelen munka is elismerésre méltóan képvisel, és amely kötelezi a bírálót is, midőn a különböző elvi megoldások lehetőségéről a közös ügy érdekében így írásban elmélkedik.

A második főbb kérdés a *tematikai elhatárolásé* és *struktúráé*. A jelen kötet, az előzőhöz hasonlóan, két fő részre oszlik. Az első itt is az általános anyagot tartalmazza, vagyis azt, amit az adott irodalomtörténeti korszakról általában, egy-egy író egyéni működésén túlmenően írtak. Hogy a kötet önállóan is használható legyen, bizonyos olyan, egészen általános anyagot is megismétel, amellyel már az I. kötet élén találkoztunk. Ezt a megoldást helyesnek kell tartanunk. Az általános részen belül persze külön szakaszokat találunk. Ezek élén (1) a segédkönyvek, bibliográfiák, kézírattári katalógusok, levéltári leltárak, összefoglaló művek szakasza áll. Ezt követi (2) az irodalom elvi és elméleti kérdéseinek, így az anyanyelvűségnek és az egykorú esztétikának szakasza. Majd (3) az irodalmi műfajok, kifejezőeszközök szakasza, amelyben a nyelvtudomány, a nyelvtanok, szótárak anyaga is helyet kap. Az irodalmi folyamat története című szakasz (4) sokrétű, gazdag anyagot tartalmaz, az eszmei-politikai áramlatoktól és a felvilágosodás előzményeitől, amelyre valóban helyes így visszamenőleg itt is sort keríteni, a nemzeti eszmén át, amelynek címe alatt itt egy kissé talán heterogén anyag található, a nyelvi-irodalmi vitákig és a stílusirányzatokig. Itt szerepel a nyelvújítási harc is, gondos adatgyűjtés alapján, bár talán kissé elszakítva a nyelvújítási folyamat kezdeteitől. Ezt követi (5) az irodalmi élet és keretei című szakasz, amelyben helyet kapnak egyebek között a tudománytörténet, könyvtörténet, nyomdászat-történet, a könyvtárak, az ezidőben már egyre gazdagabb sajtótörténet, a színházak, iskolák és egyházak persze sokhelyt erősen válogatott anyaga is. Az általános részt a magyar irodalom és a világirodalom kölcsönhatásainak szakasza (6) zárja le, az országok betűrendje szerint csoportosított anyaggal.

A kötet másik, nagyobb fő része, amely az előzőnél több mint kétszer akkora terjedelmű, az egyes írók életművére, egyéni pályájára vonatkozó, személyi anyagot sorolja fel, a nevek betűrendjében. Egy-egy szerző anyaga élén a személyi bibliográfiákat talál-

jük, ahol ilyenek vannak egyáltalán, azután a szövegkiadásokat (nem az egykorúakat, hanem a későbbieket, a filológiai jellegűeket), és végül az idevágó irodalmat, olyan bővebb anyag esetében, amely a további, belső tagolást is indokolja, megint külön alcsoportokra bontva. Helyesnek kell tartanunk, hogy a több mint 470 felsorolt személy közt a kifejezett szépirók, költők mellett olyan szerzők is szerepelnek itt, mint KOSSUTH és SZÉCHÉNYI, vagy éppen TESSEDIK Sámuel és KOVACHICH Márton György.

Ez a kettős beosztás, mint az első kötetben, itt is áttekinthetőnek bizonyult és jól bevált. Általában meg kell jegyeznünk, hogy a kötet jól kezelhető. S ha netán valaki azt panaszolná, hogy nehezen igazodik ki benne, annak csak azt ajánlhatjuk, hogy önmagában keresse a hibát.

A kötet anyaggyűjtése most is igen gondos, körültekintő módon ment végbe. Különösen alapos és gazdag a személyi rész, amelyben beható ellenőrzés során is alig tudunk egy-két kisebb hiányt felfedezni. Úgy tűnik, hogy az új kötet a régebbi, kisebb, nem különösebben jelentős szakmai cikkeket is nagyobb mértékben figyelembe vette, mint az előző. Legfeljebb annyit tudunk megjegyezni, hogy ha a *Nouvelle Revue de Hongrie* (1932–1944) cikkei bekerültek, akkor esetleg bekerülhettek volna a vele egykorú *Hungarian Quarterly*, vagy éppen az újabb *New Hungarian Quarterly* idevágó cikkei is. Mivel a szorosan vett irodalomtörténet és más, rokon tudományok közt széles határvonalak terülnek el, amelyek bizonyos mértékig ide is, oda is sorolhatók, nehéz volna pontosan eloirni, hogy a határvonalnak pontosan hol kell haladnia. Az a benyomásunk, hogy a jelen kötet, ha nem is mindenütt markol egyformán sokat, lényegében véve igyekezett józan mértéket tartani. Ha a többi, rokon tudomány mind hasonló színvonalú bibliográfiával fog megörvendeztetni bennünket, akkor az összkép lényegében véve hiánytalanannak lesz majd mondható.

Külön kérdés azután, hogy mennyiben kell egy ilyen kötetben figyelembe venni más magyarországi nemzetiségek irodalmát, egy olyan időszakban, amelyben ezek az irodalmak mind a maguk külön útján kezdenek már haladni. A kötet elvi célkitűzése e vonatkozásban az volt, hogy most is figyelembe veszi azokat a magyarországi nem magyar írókat, „akiknek szerepük volt a magyar történeti és irodalmi mozgalmakban”. Ez az álláspont nyilvánvalóan helyes, ha a gyakorlatban a „szerep” biztos mércéjét nem is mindig könnyű megtalálni. A szlovák SZKLENÁR Györgynek így csak az a vitája bukkan fel itt (J. TIBENSKÝ cikkében), amelyet a történész KATONA Istvánnal Nagy-Morvaországról folytatott. Más, életrajzi stb. adalékot róla sem találunk. Az ugyancsak szlovák SZEMIÁN Mihály, aki szlovák nyelven írta meg a magyar királyok népszerű történetét, irodalmi működésével nem szerepel; viszont szerepel külföldi, németországi tanulmányútja, amelyről BUCSAY Mihály írt tanulmányt. A történész persze, aki mindig az egészet szeretné egyszerre látni, itt talán egy kis elfogultságra hajlamos, mert arra gondol, hogy egykorú irodalmi művelődésünk egy soknemzetiségű ország sajátos közegében, különböző, egymás mellett helyet kereső nyelvek és irodalmak együttesében fejlődött tovább, és hogy ezt jó volna mindig szem előtt tartanunk. Vagyis, hogy a XVIII–XIX. század fordulóján tájékozódunk kellene a pozsonyi jozefinista szeminárium írói körének szlovák tagjairól is, hogy hallanunk kellene BERNOLÁKRÓL, FÁNDLYRÓL, hogy a román MAIOR Péter és SINKAI sem csak budai egyetemi nyomdai működése kapcsán volna említhető. A példák száma még bőven gyarapítható, de egyben, valljuk be, azon bonyodalmaké is, amelyek egy ilyen munka kereteit hamar szétfeszíthetik. Az osztrák irodalmi kapcsolatoknál azonban ettől függetlenül is helyes lett volna némi tájékoztatást adni Michael DENIS bécsi irodalmi köréről, amelynek egyebek közt RÉVAI Miklósról is közvetlen hatása volt.

Az I. kötetrel kapcsolatban külön kitértünk arra, hogy az egykorú kiadások fel nem sorolása, terjedelmi okokból, elvi megfontolás alapján, mennyiben járt bizonyos infor-

mációk elmaradásával is. A kérdés most, a II. kötetnél is aktuális, bár itt persze, az anyag bővülését tekintve, a terjedelem-robbanás veszélye még fenyegetőbb lett volna, mint korábban. A hiány ezúttal is fennáll, de bizonyos enyhítő momentumokat megemlíthetünk. Ilyen az, hogy a magyar időszaki sajtó megindulására hivatkozva a kötet már idéz, a tematikai csoportok élén, külön, egykorú irodalmat: cikkeket is. Ilyen továbbá, hogy bizonyos témakörökben idéz egykorú munkákat is: a történettudományban ugyan nem, de a nyelvtudományban (86. l.) igen. SAJNOVICS *Demonstratiója* (1770), amelyet hiányoltunk az I. kötetből, itt most felbukkan, bár vitathatóan, mivel két évvel a II. kötet időhatára előtt látott napvilágot. Nem láttuk azonban GYARMATHI munkáját e sorban, bár a retrográd ellenfél: BEREGSZÁSZI NAGY Pál viszont több egykorú kiadvánnyal is szerepel. Elősegíti a tájékozódást végül az is, hogy a személyi részben, egy-egy fontosabb szerző bővebb anyagán belül külön csoportba kerültek az egyik vagy másik művére vonatkozó tanulmányok, a szóban forgó mű évszámmal is ellátott címe alatt.

Ha minden tételt aprólékosan ellenőrizni akarnánk, egy ekkora — majdnem ezer oldalas — kötet nagy anyagában nyilván akadnánk itt-ott kisebb igazítani valókra is. Túhegyre szedhetnénk, hogy CONCHA Győzőnek a *Vexatio* (1765) c. rendi-klerikális röpiratról készült tanulmánya (83. l.) nem e kötetbe tartozik; hogy alighanem tévesen került a felvilágosodás előzményei közé, a coccejanizmus-pietizmus stb. mellé TAKÁTS Sándornak a piarista tanár BENYÁK Bernátról írt tanulmánya, amely inkább 1777 utáni dolgokkal foglalkozik, valamint a *Ratio Educationis* (1777) szövegének FRIML-féle kiadása és fordítása. Nézetünk szerint azonban az ilyen szemelgetés végül is egyoldalú és méltánytalan képet adna a kötetről, amelyet a maga nagyon gazdag, általában igen jól válogatott anyagával, átgondolt szerkezetével, pontos és odaadó munka eredményeként, bibliográfiai irodalmunk újabb igen értékes alkotásának és nagy nyereségének kell tekintenünk. Eddigi tapasztalataink is elegendők ahhoz, hogy megállapítsuk: a továbbiak során mindannyiunknak igen komoly segítséget fog nyújtani.

KOSÁRY DOMOKOS

Apáczai Csere János emlékezete. (Kiállítás a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában). Irodalomtörténetté süllyedt korok alkotásait szinte csak a szakmabeliek tartják számon mint szemléleti-elméleti háttér máig ható indításait. Évfordulókon szokás emlékeztetnünk a tudatos visszatekintésre, szemléleti gazdagodásul. Ilyenkor nyílnak meg a ritkán látható könyvek a nem szakmabeliek előtt is. Debrecen százados könyvtártermének tárlóiban most azok az avult lapok világitanak, amelyekből BÁN Imre megrajzolta APÁCZAI CSERE János szellemi arculatát. Nagy monográfiájában jelzet szerint is megemlített kötetek kerültek le most a polcokról, ilyenekben talált indítéket APÁCZAI, vagy sűrítendő anyagot, enciklopédikus tudást áhító korában, innen folytatták a tanítványok.

Az *Encyclopaedia* tiszteletes és tudós szerzőjének emlékezetére szentelt kiállítás 1975. október 31-én nyílt meg, Kocsis Elemér teológiai tanár bevezetőjével. Számos érdeklődő hallgatta APÁCZAI nemes értékelését, a tudomány és társadalom ügyéért elégett életnek a protestáns iskolázás történetébe ágyazódó felidézését. Majd a tárlóknál KIRÁLY László könyvtárigazgató magyarázta el a néhány szavas feliratokkal jelzett mozzanatok társadalom és tudománytörténeti horderejét.

„Nemesak magunknak születtettünk, hanem szüleinknek, barátainknak, és hazánknak” — hirdeti APÁCZAI szavaival a protestáns kollégiumok diákságának meghatározottságát a kiállítás. Emésztette őket a haza pironkodó szeretete és a szörnyű tanulás, hogy